

HOMONIMIČNOST U RAZNIM VIDOVIMA KOMUNIKACIJE

DANKO ŠIPKA

Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 808.61/62—313:007

Izvorni naučni rad

Primljen: 20. septembra 1988.

Prihvaćen: 4. januara 1989.

0. Na samom početku neophodno je odrediti nekoliko termina. Homonimiju ovdje shvatamo kao odnos najmanje dva jezička znaka sa formama koje se mogu podudarati i udaljenim ili nepovezanim značenjima. Homonimnost je odnos takva dva znaka u strukturi jezičkog sistema, a homonimičnost realizacije njihovog odnosa u tekstu. Po jezičkom nivou na kome se javlja, homonimnost se može podijeliti na morfemsku, leksičku i sintaksičku. Homonimičnost se realizuje samo na leksičkoj i sintaksičkoj razini budući da znakovi morfemskog nivoa nisu zasebne znakovne jedinice koje se mogu samostalno upotrebljavati u tekstu. Predmet našeg rada i jesu dva vida homonimičnosti — leksički i sintaksički, ili, drukčije rečeno, realizacija homonimije u različitim vidovima komunikacije. Tako ćemo pokušati da izdvojimo moguće tipove odnosa homonimičnosti i načine ostvarivanja homonimičnosti u nekoliko različitih vidova jezičkog saobraćanja.

1. Problem homonimičnih situacija u našoj literaturi nije posebno obrađivan. U razvijenijim lingvističkim sredinama bavljenje homonimičnošću svodi se, uglavnom, na rasprave o tome da li je homonimija štetna ili ne i navođenje primjera odnosa homonimičnosti iz književnih djela, prije svega poezije i drame. (Primjere za ovo vidi u Kolesnikov, Franklyn, Fedoruk, Winkel.) Ovdje posmatramo znatno širi krug pojava. Primjeri homonimičnosti biće analizirani u zvaničnim formama komunikacije, gdje su književna djela samo jedan od medija i nezvaničnom saobraćanju (vicevima, na primjer).

2.0. Postoji nekoliko kriterija na osnovu kojih se mogu klasifikovati pojave homonimičnosti bez obzira na to u kojem se vidu komunikacije upotrebljavaju. Radi se o:

- a) odnosu pošiljaoca prema homonimičnosti.
- b) odnosu primaoca prema homonimičnosti, i
- c) međusobnom odnosu homonimičnih leksema

2.1. U zavisnosti od toga kakav je odnos pošiljaoca prema homonimičnoj situaciji (po pragmatičkom kriteriju) razlikujemo:

- a) svjesno, s ciljem proizvedene situacije homonimičnosti,
- b) slučajno nastalu homonimičnost.

U prvom slučaju govorimo o iskorištavanju homonimičnosti za postizanje određenih efekata (humorističkih, estetskih i slično), dok se u drugom radi o homonimskom konfliktu, koji obično izaziva pometnju u komunikaciji.

2.2. Po odnosu primaoca prema određenoj situaciji homonimičnosti (takođe pragmatički) razlikujemo:

- a) situacije koje su primaocu jasne (razumljive), i
- b) situacije koje su mu nejasne (nerazumljive).

Da li će se situacija svrstavati u jednu ili drugu grupu, varira od govornika do govornika i kad je u pitanju jedna ista situacija. Naime, razumijevanje određene situacije zavisiće od govornika, njegovih sposobnosti i stanja u kome se nalazi dok prima informaciju. Ovaj kriterij, dakle, nije stalno i objektivno klasifikacijsko sredstvo.

2.3. Pod međusobnim odnosom homonimičnih elemenata (po sintaktičkom kriteriju) podrazumijevamo dvije stvari:

- a) pripadnost homonimičnih leksema jezičkom nivou, i
- b) način ostvarivanja homonimičnog odnosa.

Po prvom kriteriju razlikujemo dva osnovna tipa odnosa:

- 1) jednorazinska homonimičnost, i to

- a) leksička, i
- b) sintaksička, i

- 2) dvorazinska (leksičko-sintaksička) homonimičnost.

U prvom slučaju i obje homonimične lekseme pripadaju istom jezičkom nivou, odnos se uspostavlja između dvije lekseme, ili dvije rečenice, odnosno dva dijela rečenice. U drugom slučaju odnos se uspostavlja između lekseme i rečenice ili njenog dijela.

Po kriteriju načina ostvarivanja homonimičnosti razlikujemo:

- a) homonimične situacije monoformičkog tipa, i
- b) homonimične situacije heteroformičkog tipa.

U prvom slučaju dva znaka dijele istu formu — realizuju se na istom mjestu u isto vrijeme. Tako je u novinskom naslovu *NEZADOVOLJSTVO U »MANDARINSKOJ DOLINI«* (v. Osl), gdje su na istom mjestu istovremeno prisutni pridjevi *mandarinski* (koji se odnosi na mandarinu) i *mandarinski* (koji se odnosi na mandarina). U drugom tipu odnosa lekseme se realizuju svaka u svojoj zasebnoj formi, kako je u primjeru novinskog naslova

SANJA SANJA SEDMICU.

(v. VN, 9. i 10. maj)

2.4. U tekstu koji slijedi kao relevantni kriteriji uzimaće se odnos pošiljaoca prema homonimičnoj situaciji (kao primarni) i način realizovanja odnosa homonimičnosti (kao sekundarni). Odnos primaoca prema homonimičnoj situaciji odbacuje se stoga što se ne radi o stalnom i objektivnom kriteriju.

3. Svjesno proizvedene homonimične situacije

3.0. Homonimične situacije posmatraćemo u:

1) zvaničnoj upotrebi jezika, i to:

- a) književnim tekstovima,
- b) informativnim tekstovima,
- c) tekstovima za zabavu,
- d) naučnim tekstovima, te

2) nezvaničnoj upotrebi.

3.1. Pregled primjera za homonimične situacije u književnim tekstovima dajemo na osnovu ekscerpcije nekoliko književnih djela za koja smo pretpostavili da sadrže makar jednu homonimičnu situaciju. Tako smo uzeli nekoliko poetskih zbirki i antologija, te zbirku satiričnih priča (v. Pavletić, Popović, Mitrev, Popa, Vitezović).

Analiza pokazuje da se homonimične situacije koriste u umjetničkoj književnosti, i to, prije svega, u poeziji. U zbirci satiričnih priča, naime, nalazimo svega jedan slučaj gdje je homonimnost indirektno prisutna, a homonimičnosti, zapravo, i nema.

U poetskim tekstovima situacije monoforimičke homonimičnosti znatno su rjeđe od heteroforimičkih i obično predstavljaju viši stepen umjetničkog stvaranja. Takav odnos nalazimo u Popinim stihovima:

Useve *trudne*
Rojevi eksera siluju
Njive su nestale
Sa polja

(Vasko Popa »U uzdahu«, v. Popa, str. 44)

gdje istu formu dijele lekseme *trudan* (umoran) i *trudan* (bremenit, gravidan) i gdje estetski efekat upravo i proizlazi iz tog odnosa. Slično je i u primjeru:

Smeje nam se tama
Kosama nas bičuje

(Vasko Popa »Daleko u nama«, pjesma broj 10., v. Popa, str. 76)

gdje istu poziciju dijele lekseme *kosa* (vlasti) i *kosa* (poljoprivredna alatka).

Situacije drugog tipa, gdje svaka leksema zadržava svoju zasebnu formu, znatno su češće. Javljaju se na širokom vremenskom i prostornom planu i u djelima različitog tipa.

To kako se homonimičnost uklapa u strukturu pjesme i kakav se estetski efekat proizvodi varira od autora do autora. Navešćemo nekoliko primjera koji sve to ilustruju:

Na tem su ketaču navek oni *gori*
kaj su bili *gori* gda bili jesu *gori*
Za bokca i v peklu pod tabanum *gori*

(Miroslav Krleža »Planetarijum«, v. Pavletić,
str. 418)

Pa pođi s Bogom! Još ti mogu reći
Da Bog *da* sunce sreće *da* ti sija!

(V. Rajić »Na dan njenog venčanja«,
v. Popović, str. 247)

Ja demokrat nisam nigda bio,
Ma *da sam* nekad i *sam* drž'o *da sam*

(M. Čurčin »Pučina je stoka jedna grdna«,
v. Popović, str. 279)

Svježinu imaš, grki miris *mora*,
Pod nejdrom sfinge tajiš gnijezdo zmiје,
Ko herub tvoja putenost se smije,
Kad srž mi ločeš vampirski ko *mora*

(A. G. Matoš »Canticum Canticorum«,
v. Mitrev, str. 301)

Primjer indirektne prisutnosti homonimnosti u prozi nalazimo u satiričnoj priči Milenka Vučetića »Ljubica« (v. Vitezović, str. 308), gdje nalazimo dio

Mara je mnogo lepše rekla, mnogo se lepše izrazila. Ume

Mara, duhovito. Kaže: kupuju *rakove*, a umreće od *raka*!

Ovdje je prisutan odnos između članova para *rak* (životinja) i *rak* (bolest), ali se ovaj homonimski odnos ne ostvaruje kao situacija homonimičnosti.

3.2. I u novinskim tekstovima mogu se naći namjerno izazvane situacije homonimičnosti. Tako monoformički tip homonimičnosti nalazimo u primjeru:

NEZADOVOLJSTVO U »MANDARINSKOJ DOLINI«

(Osl. 12. maj 1987)

gdje istu formu dijele pridjevi *mandarinski* (koji se odnosi na mandarinu) i *mandarinski* (koji se odnosi na mandarina), a heteroformički tip u primjeru:

SANJA SANJA SEDMICU

(v. VN, 9. i 10. maj 1987)

gdje su oblici leksema *Sanja* i *sanjati* svaki u svojoj zasebnoj formi.

3.3. U tekstovima za zabavu nalazimo sljedeću situaciju monofornističke homonimičnosti:

Il' si bos il' si hadžija

(v. Pušenje)

gdje su u odnosu imenica *bos* (najviši rang mafijaške hijerarhije) i pridjev *bos* (neodjeven).

Heteroformičku situaciju nalazimo u stihu iz pjesme u izvođenju Drage Mlinarca na špici TV serije »Nepokoreni grad«

I tako prolaze dani na zemlji što su nam dani

(v. JRT, serija »Nepokoreni grad«)

gdje oblici leksema *dan* i *dati* stoje svaki u svojoj zasebnoj formi.

3.4. Homonimične situacije u nauci se koriste kao sredstvo za dokazivanje određenog stava ili kao instrument podučavanja. To nalazimo u sljedećem odlomku iz Petrovićevog udžbenika *Logika* (v. Petrović):

Ako se homonimična riječ upotrijebi u nekom zaključku u nekoliko različitih značenja, nastaje logička pogreška, a često i besmislica. Na primjer: »Stanica je najmanji dio organskog tkiva. Putnički voz stoji na svakom najmanjem dijelu organskog tkiva.« ili »Sto je manji od sobe. Pedeset tri je manje nego sto. Dakle, pedeset tri je manje od sobe.« Logičke pogreške koje nastaju uslijed upotrebe homonima nazivaju se pogreškama istozvučnosti, dvoznačnosti ili ekvivokacije (*fallaciae equivocationis*).

(v Petrović, str. 125)

Sličnu upotrebu homonimičnosti nalazimo i u *Osnovima akcentologije srpskohrvatskog jezika* (v. Peco), gdje se navode parovi leksema jednakih inherentnih fonemskih obilježja a različitog akcenta, da bi se ilustrovala razlika među akcentima.

3.5. Svjesno iskorištavanje homonimičnih situacija dosta je često i u neformalnom jezičkom izrazu. Na homonimičnosti se često zasnivaju vicevi i anegdote, kao što su:

Pita nastavnica na ispitu iz fizike u večernjoj školi:

— Znaš li ti šta je to *om*?

a učenik smjesta odgovara

— Kako ne znam, vozim ga već deset godina.

(v. Karadža)

Ovdje se radi o monoforničkoj homonimičnosti između naziva jedinice električnog otpora i naziva određene vrste kamiona.

Postoje i drugi slučajevi svjesnog korišćenja homonimičnosti u neformalnom jezičkom izrazu, što se vidi iz primjera

PRIJAVLJIVANJE ZA ONO

(v. Bačić)

gdje se radi o monoformičkoj homonimičnosti između akuzativa singulara skraćenice ONO (opštenarodna odbrana) i akuzativa singulara srednjeg roda zamjenice *onaj* sa prenesenim značenjem (polni odnos).

Heteroformičku raznorazinsku homonimičnost nalazimo na tabli sa mitinga na Cetinju:

Ko smeta s Kosmeta?

(v. Cetinje)

gdje se podudaraju forma dijela rečenice (subjekat i predikat zajedno) sa jednom leksičkom jedinicom iz istog iskaza.

4. Slučajno nastale homonimične situacije

Ovaj tip situacija može da se javi u bilo kojem tekstu. Veoma je čest slučaj heteroformičnih situacija, kakav je primjer već navođene Kočićeve rečenice

... i da mu da izraza u izvjesnom zakonskom obliku.

(v. Šipka, M)

Primjeri poput ovog ne izazivaju nikakav efekat i obično se postojanje homonimskog konflikta u normalnoj komunikaciji i ne osjeti. Slučajevi drugog tipa, odnos slučajno proizvedene monoformičke homonimičnosti, obično izazivaju pometnju u komunikaciji i traže dodatna razjašnjenja. Takvi su primjeri:

Novine u izvozu

(Osl, 7. februar 1987)

gdje se ne zna da li se radi o *növinama* ili *novinama*:

Početak najdužeg leta

(Pol. 7. februar 1987)

gdje ne znamo da li se radi o *lëtu* (tj. *ljëtu*) ili *lëtu*; a slično je i u našem prevodu američkog filma »Dressed to kill« koji je glasio

obučena da ubije

(v)

pa nije jasno da li je osoba *obučena* ili *öbučena*.

U svim ovim slučajevima homonimične situacije predstavljaju smetnju komunikaciji, pa se očekuje njihovo razrješavanje. Tako homonimičnost novinskih naslova razrješava sadržaj članka, a homonimičnost prevoda filmskog naslova prevodni ekvivalent i sadržaj filma.

Ovaj tip homonimičnosti često se ostvaruje u sintaksičkom vidu. Ti primjeri javljaju se u veoma širokom rasponu tekstova. Primjeri se raz-

likuju i po tipu ostvarivanja ovog vida homonimičnosti. U primjeru Sutra od *dvadeset do tri* emitujemo emisiju o pronalazačima. (RS, II program 14. april 1987)

ne zna se da li će se emitovati od dvadeset sati do tri sata ili će emitovanje početi u dvadeset minuta do tri sata.

U mnogim drugim primjerima, kakva je biblijska rečenica

Zaista ti kažem danas bićeš sa mnom u raju.

(JRT, serija »Male verske zajednice u Jugoslaviji«)

ne zna se da li jedan element (u ovom slučaju prilog *danas*) pripada prvoj ili drugoj rečenici.

5. Na kraju možemo reći da se homonimične situacije bitno razlikuju u zavisnosti od toga da li su svjesno izazvane ili slučajno nastale. Variranje unutar prve grupe javlja se i u zavisnosti od vida komunikacije u kojem se homonimičnost ostvaruje, dok je u drugom slučaju vid komunikacije gotovo zanemarljiv faktor. Analiza pokazuje mnoštvo slučajeva iskorištavanja homonimičnosti izvan književnih tekstova, i izvan zvanične upotrebe jezika, što upućuje na zaključak o neophodnosti bavljenja svim vidovima jezičke komunikacije, i to ne samo kad se produčava homonimija nego i u nizu drugih istraživanja.

LITERATURA I IZVORI:

1. Bačić 1987, Goran Bačić, naučni radnik.
2. Cetinje 1988, *Miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima sa Kosova*, Cetinje, 18. 9. 1988.
3. Galkina-Fedoruk 1954, E. M. Galkina-Fedoruk *K voprosu ob omonimah v russkom jazyke*, Russkij jazyk v škole 1954 No. 3, Moskva, 1954.
4. Franklyn 1966, Julian Franklyn *Which witch? being a grouping of phonetically compatible words*, Hamish Hamilton Ltd., London, 1966.
5. JRT 1987, *Jugoslovenska radio-televizija*, televizijska mreža.
6. Karadža 1987, Mevlida Karadža, naučni radnik.
7. Kolesnikov 1978, N. P. Kolesnikov, *Slovarь omonimov russkogo jazyka*, Tbilisi, 1978.
8. Mitrev 1966, Dmitar Mitrev, Fran Petre, Vladimir Popović, Šime Vučetić, *Novija jugoslavenska poezija. Antologija*, Naprijed, Zagreb, 1966.
9. Osl 1987, *Oslobođenje*, dnevni list.
10. Pavletić 1970, Vlatko Pavletić, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1970.
11. Peco 1971, Asim Peco *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1971.
12. Petrović 1979, Gajo Petrović *Logika*, Školska knjiga, Zagreb 1979.
13. Pol 1987, *Politika*, dnevni list.
14. Popa 1971, Vasko Popa *Pesme*, Matica srpska i Srpska književna zadruga, Novi Sad — Beograd, 1971.
15. Popović 1968, Bogdan Popović, *Antologija novije srpske lirike* (12. izdanje), Srpska književna zadruga, Beograd, 1968.
16. Pušenje 1987, Zabranjeno Pušenje *Pozdravi iz zemlje Safari*, Diskoton, Sarajevo, 1987.

17. RS 1987, *Radio-Sarajevo*, radio-stanica.
18. Šipka M 1982, Milan Šipka, *Kompjuterska konkordanca jezika Petra Kočića*, rukopis, Sarajevo, 1982.
19. V 1987, *vlastito jezičko osjećanje*.
20. VN 1987, *Večernje novine*, dnevni list.
21. Vitezović 1979, Milovan Vitezović, *Antologija savremene srpske satirične priče*, Jež, Beograd, 1979.
22. Winkel 1958, Hans Jürgen zum Winkel *Über die Homophonie in der russischen Literatursprache*, Verlag Anton Haig Kg, Meisenheim am Glan, 1958.

HOMONYMICITY IN VARIOUS COMMUNICATION FORMS

Summary

Homonymicity is defined as any textual realization of the system homonymy. The relation between homonymicity and a context type is discussed. It appears that intentionally developed homonymicity varies significantly depending on a context type.